

MODELS I FUNCIONS DE L'ASSAIG LITERARI

GONÇAL LÓPEZ-PAMPLÓ

Universitat de València

UNA DEFINICIÓ OPERATIVA D'ASSAIG

Sembla un lloc comú, però, en un camp com el de l'assaig, la definició marca la diferència. La tradició segons la qual es tracta d'un gènere de naturalesa esmunyedissa ens situa en un espai de divagació que provoca no poques confusions i problemes de classificació. Per això, ni que siga repetint idees ja exposades en treballs anteriors (LÓPEZ-PAMPLÓ 2017) s'imposa començar dient què entenem per assaig. I ho faré, inspirat pel cèlebre manual sobre teoria literària de Jonathan D. Culler (1997), a partir de dos plans: un de més analític i un altre de més especulatiu. Només així podrem identificar els principals models d'assaig, la funció general que comparteixen i les funcions específiques que poden desenvolupar.

Al meu entendre, l'assaig es pot definir a partir de cinc coordenades d'anàlisi. Tot seguit les comentaré breument, amb el benentès que aquest marc conceptual parteix de la premissa que l'assaig s'ha de situar al costat de la narrativa, el teatre i la poesia com a gran categoria de classificació literària. Mentre es perpetue el desnivell entre aquesta tríada i l'assaig com a categoria subsidiària i de difícil descripció, no disposarem d'eines teòriques sòlides que donen compte de la realitat de les opcions literàries actuals.

Encara que els cinc paràmetres que ara esbossaré es podrien resumir en una definició estructurada, pense que és millor desglossar-los i tractar-los un per un. Això ens permetrà recuperar la informació al llarg de les pròximes pàgines, en les quals la identificació de cada aspecte i la seua anàlisi, aïllada o combinada amb la resta de factors, seran fonamentals.

En primer lloc, l'assaig s'escriu en prosa. Aquest aspecte podria semblar frívol —per obvi—, però permet establir una distinció clara

amb el teatre i la poesia, atés que les característiques formals d'aquests són prou idiosincràtiques (en el primer cas, la disposició en diàlegs i acotacions; en el segon cas, l'estructura del vers i l'estrofa). En canvi, constatar que l'assaig s'escriu en prosa resulta insuficient si el posem en relació amb la narrativa: en un colp d'ull, una pàgina de teatre o de poesia s'identifiquen de seguida, alhora que és impossible diferenciar entre assaig o narrativa si no fem una mínima lectura. Com suggereix Gérard Genette (2004) en el seu cèlebre *Fiction et diction*, s'imposa una reflexió de més abast. Si el teatre i la poesia estan sotmesos a una convenció formal, vinculada amb la *dicció*, les convencions que regulen la prosa literària estaran condicionades en funció del paper que hi té la *ficció*.

Per això, en segon lloc, considerem que l'assaig es caracteritza per una enunciació subjectiva, que exclou la ficció i permet l'establiment de l'anomenat pacte autobiogràfic (LEJEUNE 1996). L'autor parla en nom propi i assumeix tant la veracitat dels fets que fa servir (els quals han de ser comprovables), com la responsabilitat de les idees que desplega (les quals poden ser objecte de debat). Si no fora així, no es podria fonamentar la funció social de l'assaig en els termes que exposarem una mica més avant, tot i que és evident que es produeixen nombroses vulneracions d'aquest pacte. Així, per exemple, una part dels articles de premsa d'Empar Moliner, arrellegats més tard en dos volums de l'editorial Quaderns Crema (*Busco senyor per amariat i el que sorgeixi i ¿Desitja guardar els canvis?*), presenten una enunciació aparentment autobiogràfica que, tanmateix, presenta molts elements autoficcional. Al seu torn, la recreació que Tina Vallès fa del cèlebre *Palomar* d'Italo Calvino en *El senyor Palomar a Barcelona* ens recorda que els pactes de ficció també poden amagar una escriptura eminentment assagística. Siga com siga, es tracta d'excepcions, que no invaliden —ans al contrari— el caràcter convencional del pacte autobiogràfic i les seues conseqüències en la responsabilitat sobre el que es diu.

Fruit d'aquesta enunciació subjectiva i a cara descoberta —si se'm permet el col·loquialisme—, l'argumentació és la tipologia textual que predomina en l'assaig, tant pel que fa a la disposició concreta del text com a l'orientació de sentit que l'articula en termes globals. Si assumim aquesta idea, prototípicament l'assaig sempre presentarà una tesi, que s'haurà de defensar per mitjà d'una sèrie d'estratègies retòri-

ques i, en funció d'aquestes, per un conjunt d'evidències més o menys objectivables. *Més o menys*: en la mesura que l'assaig és literatura, implica una renúncia a qualsevol pretensió metòdica, és a dir, no assumeix cap obligació pròpia dels discursos o dels procediments científics, com ara el rigor en les citacions, l'obligatorietat d'explicitar les fonts o, si fora el cas, l'exigència de proves experimentals. Per descomptat, això no redueix la responsabilitat derivada del paràmetre anterior: una imprecisió de gran abast —o encara més: una falsedat— pot hipotecar el valor últim de la proposta assagística, a més de posar en qüestió allò que la retòrica clàssica anomenava l'*ethos* de l'autor, és a dir, la seua imatge de credibilitat.

Com que, a primera vista, l'assaig no es diferencia de la prosa narrativa (com tampoc de la prosa científica), sol requerir l'aparició de marques paratextuals convencionals que faciliten al lector la identificació del gènere. Heus ací la quarta coordenada d'anàlisi que considerem, la qual reforça la nostra concepció de la literatura com a fet convencional. Entre aquests recursos paratextuals, destaquen de manera paradigmàtica els pròlegs d'autor, però també la informació que proporcionen les editorials, com ara la col·lecció, els premis, els textos de contracoberta, etc.

En darrer i cinqué lloc, l'assaig es caracteritza per la seua funció social. En aquest punt, com es diu popularment, toquem os. Atribuir a l'assaig una funció social implica atribuir-li'n alguna a la resta de gèneres literaris. No entrarem ara en aquest debat, encara que probablement sí que es podria arribar a una associació operativa entre funcions socials i gèneres literaris, si més no en termes estrictament convencionals, és a dir, atenent al que, de manera prototípica, la indústria editorial ofereix i el públic lector espera. Al marge d'això, hi ha un cert consens que l'assaig contribueix a orientar el pensament en el marc de les societats democràtiques i il·lustrades i, amb les limitacions pròpies de cada règim, a esperonar-lo allà on la llibertat d'expressió està més hipotecada. I això és possible, precisament, en virtut de les quatre característiques anteriors que acabem d'enumerar: l'autor parla en nom propi i assumeix la seua responsabilitat sobre un discurs explícitament argumentatiu, és a dir, sobre un discurs que posa en primer pla les idees, sense els filtres ficticials i formals que caracterit-

zen els altres gèneres literaris, i que es presenta així des de la mateixa cuirassa paratextual del llibre. Al meu entendre, aquesta idea de *responsabilitat* és fonamental per a explicar de manera adequada el sentit de la funció social de l'assaig.

Soc ben conscient que aquesta descripció de l'assaig, basada en cinc coordenades tan concretes, té uns quants angles morts. De fet, a mesura que hi aprofundisc en treballs successius, a mesura que l'aplique a un corpus d'anàlisi més generós i complex, més me n'adone, d'aquestes deficiències. Però això no la invalida, sinó que la reforça com a punt de partida, com a *definició operativa*. Malgrat que sone pretensions, així és com treballa la ciència: no podem renunciar a la dimensió especulativa de la teoria literària, però resulta indispensable fonamentar-la mitjançant una fase analítica prèvia.

DOS GRANS MODELS D'ASSAIG

Les línies mestres de la definició que acabe d'aportar són deliberadament generals. Per això, justament, es poden aplicar amb més facilitat a aquelles obres que representen l'assaig de manera més paradigmàtica, fins al punt que poden ser considerades prototips del gènere. No debades, els *Essais* de Michel de Montaigne, en la seua formulació fundacional, complirien fil per agulla les cinc condicions —si és que en podem dir *condicions*— que acabem d'esmentar. El mateix valdria per als *Essays* de Francis Bacon, per posar un altre exemple fonamental de la gènesi de l'assaig en el segle XVI.

Aquestes obres clàssiques representen un dels dos grans models d'assaig que he defensat en treballs anteriors (LÓPEZ-PAMPLÓ 2017), l'*assaig deliberatiu*. Conscient del perill que tenen les propostes binàries, sempre simplificadores i no prou representatives, de nou em situe en l'àmbit de les definicions operatives. Així, l'assaig deliberatiu és aquell en què l'enunciació subjectiva actua amb aparent llibertat, abordant temes diversos sense cap pretensió metòdica i subratllant sempre la parcialitat, la provisionalitat fins i tot, del punt de vista individual. Dins de l'assaig deliberatiu, en absència d'una etiqueta millor, podem parlar d'*assaig lliure* per a referir-nos a aquelles obres que

pertanyen a la tradició mateixa de Montaigne. *Diccionari per a ociosos*, de Joan Fuster, seria un dels exemples més clars d'aquesta opció, la qual recull les potencialitats màximes de l'assaig, si acceptem que és la seua forma d'expressió més lliure i subjectiva. No debades, deu ser la més temuda per bona part del món editorial i acadèmic, a més de ser una de les més amenaçadorament subversives.

Tanmateix, l'assaig lliure no deixa de ser una excepció i, fins a cert punt, una quimera. L'estudi detallat de la procedència dels textos (que sovint es publicaren abans en forma d'article d'opinió), l'anàlisi de les tries editorials (com ara la col·lecció o els premis atorgats) o l'existència de determinades limitacions socials (com ara els l·lindars de la llibertat d'expressió en cada context) són arguments suficients per a qüestionar l'etiqueta. De nou, hem d'apel·lar a l'operativitat del terme, a pesar dels matisos contradictoris que l'habiten. Entre altres raons perquè això ens permet introduir altres models d'assaig deliberatiu, caracteritzats per elements formals més evidents i convencionals. A hores d'ara, el recull d'articles d'opinió, més o menys camuflat en la seua derivada llibresca, constitueix una de les opcions més habituals i populars: al costat de noms fundacionals com Jacint Verdaguer, Eugeni d'Ors o Josep Carner, a més de Joan Fuster i Montserrat Roig, la literatura més actual ens en proporciona nombrosos exemples: Quim Monzó, Martí Domínguez, Manuel Baixauli, Josep Maria Espinàs, Marta Rojals o Isabel-Clara Simó, entre molts altres, han aplegat els seus articles en volums de relativa fortuna crítica i comercial.

El dietari, molt prolix en la literatura catalana (ESTEVE 2010) constitueix una altra de les formes habituals de l'assaig deliberatiu. De nou, s'imposen exemples clàssics, com ara Josep Pla, Joan Fuster, Maria Aurèlia Capmany o Marià Manent, però la tradició s'enriqueix any rere any. Sense cap voluntat d'exhaustivitat, els noms d'Enric Sòria, Francesc Parcerisas o Feliu Formosa demostren aquestes línies de continuïtat. Val a dir, però, que la sort editorial del dietari revela les dificultats intrínseques de la publicació d'assaig. Així, per exemple, Lourdes Toledo va obtenir el premi Palanca i Roca (en el marc dels Premis Ciutat d'Alzira) pel dietari *Amèrica endins*, l'any 2019. Al cap de tres anys, ha rebut el premi Josep Vicent Marqués (dels Premis Ciutat de València), per una obra titulada *Lluny d'Amèrica*. Encara

inèdita en el moment de redactar aquestes línies, no cal ser molt perspicax per a reconèixer el lligam entre totes dues obres, la primera de les quals publicà Bromera i la segona l'editarà Bullent. Un cas semblant el representa Ramon Ramon, guanyador del Palanca i Roca d'assaig en 2017 i de l'Andròmina de narrativa (en el marc dels Premis Octubre) en 2020. A pesar de la diferent filiació genèrica de cada guardó, es tracta de fragments del mateix dietari, apedaçats per a poder veure la llum encara que siga en editorials distintes.

Al costat de l'assaig lliure, el recull d'articles d'opinió i el dietari, existeixen altres models d'assaig deliberatiu. El recull d'aforismes s'hi podria encabir amb relativa facilitat teòrica, mentre que la crònica, les memòries o l'autobiografia són formes afins que mereixerien una anàlisi més aprofundida. En aquest cas, el predomini de la narració pot invalidar una de les cinc coordenades adés esmentades; a més a més, la funció social pot adquirir matisos que transcendeixen el debat d'idees i ens situen, per exemple, en l'àmbit estricte del testimoni. Sense negar la importància simbòlica i comercial que tenen aquests gèneres en l'àmbit de l'anomenada no-ficció, és discutible que constitueixen models operatius per a l'assaig.

L'altra gran categoria de classificació és l'*assaig divulgatiu*. Al contrari que l'assaig deliberatiu, ací el predomini d'un tema monogràfic és evident. L'aproximació és més estricta i, sovint, emergeixen trets del llenguatge acadèmic; tanmateix, en la mesura que es compleixen les cinc coordenades, ens mantenim en l'àmbit de l'assaig literari com l'hem caracteritzat. De nou a partir de l'exemple de Joan Fuster, *Nosaltres, els valencians* seria una obra paradigmàtica de l'assaig divulgatiu. En altres llocs he fet servir el terme *tractat* per a referir-m'hi; la relectura recent del clàssic article de Max Bense (2006) sobre l'assaig em convida a preguntar-me si és una decisió prudent o, per contra, s'hauria de reservar per a l'àmbit acadèmic, com proposa l'autor alemany. En absència d'un terme millor —i de manera anàloga a *assaig lliure*—, potser hauríem de parlar d'*assaig monogràfic*. Si retornem a *Nosaltres, els valencians*, constatem que és una obra amb un tema perfectament definit (la identitat valenciana), que s'aborda de manera central i amb un cert aparell teòric, tot i que l'enunciació siga obertament subjectiva i l'estructura global del llibre siga pròpia de l'argu-

mentació. Per això, aquest llibre aspira, com la resta de l'assaig divulgatiu, a oferir elements per a la reflexió al voltant d'una matèria determinada, sempre amb una certa exigència pel que fa a l'ús de les dades i el rigor de les argumentacions, però sense el mètode propi del discurs científic. En definitiva, l'assaig divulgatiu facilita que el lector no especialitzat conega un tema i se senta interpel·lat per a reflexionar-hi. Heus ací el sentit últim de la funció social que el caracteritza.

En l'assaig deliberatiu, en canvi, destaca la veu de l'autor que parla de temes diversos per damunt de l'essència dels temes en qüestió. La funció social, ací, no passa tant per facilitar la reflexió sobre una matèria concreta com per facilitar la reflexió, en termes generals. L'obra és una invitació a l'apertura intel·lectual, la qual, en última instància, és pròpia del clima d'idees que necessita una democràcia per a poder sostindre's. En aquest punt, batega fortament la dimensió humanista i il·lustrada de l'assaig, que arranca amb Michel de Montaigne i que arriba a les propostes actuals de Marina Garcés, per oferir dos punts de comparació transparents.

Avancem ja que l'obra de Marina Garcés ens confronta amb dificultats d'anàlisi que no havíem considerat fins ara. En primer lloc, ens situa en una de les fronteres més poroses de l'assaig: la filosofia. I, en segon lloc, ens recorda el vell problema de la dualitat lingüística i dels límits de la noció de literatura catalana, especialment acusat en el cas de l'assaig, per tal com són molts els escriptors i les escriptores que col·laboren amb publicacions en castellà, bé en diaris i revistes, bé en capçaleres d'investigació. A això cal sumar la recepció comercial d'una autora com Garcés: els seus llibres han tingut una bona acollida crítica, comercial i popular, de manera que han aparegut sovint en les llistes dels més venuts. Unes llistes, no ho oblidem, que es presenten a doble columna, dividides entre la *ficció* i la seua negació, la *no-ficció*, sense fer referència a altres categories com ara novel·la o assaig.

LA NECESSITAT D'UNA CATEGORIA

Qualsevol proposta de definició de l'assaig formula implícitament la vella pregunta sobre «què és la literatura». Sens dubte, dur a col·la-

ció una qüestió així, ara mateix, té un punt de grandiloqüència, però és important destacar-ho, atés que una de les principals dificultats d'anàlisi que pateix l'assaig és el seu hipotètic caràcter perifèric, que de tant en tant l'expulsa *fora* de la literatura. Al meu parer, per contra, l'assaig no pot existir si no és dins dels límits de la literatura. Per això, vull insistir en tres idees (CULLER 1997: 18-42) per a ubicar la definició de l'assaig. En primer lloc, la literatura és una institució social, reconeguda generalment en el món occidental com a mínim des del Romanticisme. Amb la consolidació de la Revolució Industrial i la lenta formació de la cultura de massa, la literatura s'ha incorporat a les regles del mercat capitalista, de manera que el llibre s'ha convertit en un objecte de consum més. Si subratllem aquesta evidència, és per les contradiccions que genera a l'hora de desplegar la noció de funció social. Sovint ens trobarem amb la paradoxa que determinades posicions se sostenen des d'editorials que pertanyen a grans grups empresarials. Una determinada percepció de la independència intel·lectual anirà lligada a la tria d'editorials independents, per exemple, però el seu abast i influència, en general, es veurà limitat. Siga com siga, la funció social hi serà, i això passarà així en virtut del grau d'institucionalitat de la literatura i dels seus protagonistes, esdevinguts intel·lectuals, si és que aquest terme encara té validesa en el món actual, qüestió que seria objecte d'un altre debat.

A banda, la literatura exigeix sovint un determinat tipus d'actitud lectora, una atenció especial a diferents elements (textuals, paratextuals, pragmàtics i socials) que, analitzats un per un o de forma conjunta, permeten atorgar a un text determinat la condició de *literari*. La definició d'assaig que propose pressuposa seleccionar i prioritzar alguns d'aquests elements, amb el benentès que una visió així emfasitza la concepció convencional de la literatura que estic defensant.

Finalment, encara que el terme *literatura* es pugui fer servir de manera universal, la seua definició concreta difícilment ho serà. Sabem que la clàssica funció retòrica del llenguatge és prèvia a la literatura com a institució; sabem que, històricament, la poesia ha tingut un paper preponderant en termes institucionals, al costat del teatre segons les èpoques. Des del segle XIX, si més no, la narrativa s'ha convertit en una mena de metonímia de la literatura. En canvi, l'assaig que arranca

amb Montaigne i Bacon sempre ha ocupat una posició més marginal i, a més a més, d'abast eminentment occidental. No és ara el moment de respondre-ho, però caldria preguntar-se —si n'hi ha—, quins models d'assaig trobem en altres tradicions i si les cinc coordenades d'anàlisi que he proposat s'hi podrien aplicar realment. Encara que el biaix de les traduccions i dels diferents filtres és poderosíssim, l'interès occidental per la literatura oriental i l'arribada d'obres com *Elogi de l'ombra*, de Junichiro Tanizaki, per exemple, ens situen en un camí d'exploració d'aquestes relacions interculturals, com també dels límits mateixos dels conceptes teòrics que estem posant damunt de la taula.

A tot això cal afegir el problema de la *no-ficció*, un terme cada vegada més utilitzat en els mitjans de comunicació i en les llibreries, alhora que s'hi escampa l'ús de *ficció* com a sinònim de *narrativa*, probablement per influència anglosaxona. En paral·lel, detectem una tendència creixent a identificar l'hipònim *literatura* amb una determinada concepció de la *narrativa de qualitat*, idealment oposada a una altra de tall més *comercial*. Aquests transvasaments semàntics, sovint reductors i excloents, serien dignes d'un estudi monogràfic i no hi insistiré, però revelen la fragilitat subjacent dels termes amb què designem les realitats literàries, a més d'evidenciar lògiques de mercat que, en un perillós cercle viciós, estimulen una sèrie de prejudicis sobre el que es ven i el que no es ven.

Així i tot, en la mesura que *narrativa*, *poesia* i *teatre* resisteixen com a categories de classificació operatives i disponibles, el terme *assaig* manté una finestra d'oportunitat, com a mínim en els estudis literaris. D'ací la importància de reivindicar-lo, precisament, en la dimensió més elemental que li dona sentit.

LA FUNCIO SOCIAL

Aquesta dimensió a què m'acabe de referir és la funció social. Amb l'assaig s'habilita un espai de reflexió lliure i subjectiva, un recer per a l'agitació intel·lectual en la intimitat de la lectura, la qual, no ho oblidem, és un exercici lent, individual i silenciós. És per això que cal

subratllar el caràcter essencialment humanístic i il·lustrat de l'assaig, un projecte que naix al segle XVI, es consolida al segle XVIII i es projecta en l'actualitat sobre la base de la utopia de l'educació i la democràcia. A banda, aquesta concepció lliga amb el concepte de l'intel·lectual: en bona mesura, al llarg del segle passat l'assagista va ocupar aquesta posició, en una unió clara entre gènere i funció. Encara a hores d'ara, el reclam comercial de molts assaigs deliberatius és l'*ethos* de la persona que els escriu, el seu prestigi, la seua independència. Això també ocorre en l'assaig divulgatiu, però en aquest cas el públic no persegueix tant la figura de referència com l'accés al tema.

El que acabem d'afirmar ens obliga a qüestionar-nos els límits de l'assaig divulgatiu. En quina mesura determinades obres —algunes premiades en reconeguts certàmens d'assaig— se n'haurien d'excloure? La pregunta és tan incòmoda com necessària: en efecte, sovint es premien estudis estrictament acadèmics, que contribueixen al creixement del coneixement sense presentar les característiques bàsiques que hem descrit (com ara l'enunciació subjectiva, per subratllar una de les principals diferències entre el discurs científic i el discurs literari). Algú podria argumentar que el desenvolupament científic o l'augment de la bibliografia acadèmica són necessaris per a l'exercici conscient de la funció social que hem assignat a l'assaig. Sens dubte, així és. Però si la conseqüència d'aquest argument implica dir que, per això, els estudis acadèmics exerceixen la mateixa funció, hauríem de discrepar. L'assaig no pot ser especialitzat, ni metòdic, ni objectiu. No és ni pot ser ciència, en cap cas. La seua funció específica naix, concretament, del fet d'apel·lar als lectors en virtut d'una posició que és literària, generalista i subjectiva.

Des d'aquest punt de vista, la història de l'assaig està íntimament lligada a l'expressió de la identitat, en les seues múltiples facetes. En l'àmbit de la literatura catalana, la identitat nacional —allò que de manera tradicional s'ha anomenat «el país com a tema»— continua sent una de les claus de volta de l'assaig. A escala valenciana, trobem una llarguíssima i compacta tradició sobre la qüestió, mentre que a Catalunya la influència del Procés ha propiciat l'aparició de nombrosos llibres que, sota el paraigua de la no-ficció, han abordat les anades i vingudes al voltant de la possible independència. Tanmateix, d'as-

saigs, en el sentit que hem donat al concepte, el Procés no n'ha oferit una gran collita. Encara que això seria objecte d'un altre treball, cal demanar-se si aquest fenomen no té a veure amb una contundent pèrdua d'influència social de l'assaig i dels intel·lectuals, en benefici d'altres espais de comunicació i figures, com ara les xarxes socials i els *influencers*. La resposta a una pregunta tan ingènua sembla evident.

La identitat és també el gran tema de l'assaig deliberatiu. El jo, perplex davant del món, comparteix la seua estupefacció. Per dir-ho ràpidament, la postmodernitat ha contribuït a deconstruir el subjecte i ha afavorit, com ja hem suggerit abans, l'aparició d'estratègies autoficcionalen en l'obra de Quim Monzó, Empar Moliner o Tina Vallès. Això, naturalment, sense ignorar propostes de tall més clàssic com els dietaris adés esmentats, entre altres.

EL PÚBLIC I LES DINÀMIQUES EDITORIALS

L'anàlisi de la funció social, en el context actual, ens exposa a una de les dificultats més importants que podem introduir en un estudi d'aquestes característiques. Quin és l'abast d'aquesta missió, quin públic crea i en quin marc de referència s'inscriu? Les identifications nacionals, les preferències lingüístiques, els hàbits de lectura, la influència de les xarxes socials i la configuració de les audiències modernes són elements inexcusables en aquest examen. També la manera com es projecten algunes figures si utilitzen d'una determinada manera les xarxes, si fan servir un idioma o una sèrie d'idiomes concrets, si relacionen més o menys els seus missatges amb els seus llibres i aparicions públiques, etc. Si tornem a l'exemple de Marina Garcés, ens resultarà difícil ubicar-la, en termes clàssics, en la literatura catalana, encara que sens dubte hi pertany, ni que siga parcialment. Aplicar la teoria de conjunts a aquesta perspectiva ens resultaria útil: sabem que la literatura catalana i la literatura castellana tenen interseccions, tot i ser conjunts independents. Però l'exercici de la funció social i, sobretot, la seua necessitat per part de la societat, respon a les mateixes dinàmiques lingüístiques i identitàries? La resposta no és senzilla i no podem arribar, ni tan sols, a esbossar-la en un article com aquest, però intuïm

que hi ha determinats assumptes que generen necessitats entre els lectors d'assaig que, sovint, superen els límits de la llengua i el país (com ara, sense esgotar la llista, la crisi climàtica, les tensions internes del feminisme i els moviments LGTBIQ+, les contradiccions del neoliberalisme, etc.).¹

Com a pur sondeig, ens fixarem en com es concreta aquesta funció social en diferents propostes representatives de l'oferta d'alguns segells que han dedicat una atenció especial a l'assaig. En Quaderns Crema, per exemple, troba espai una obra que fita amb la filosofia, els assaigs de Josep Maria Esquirol, i que ha obtingut una acollida important entre una part del públic. Al seu torn, la reeixida iniciativa d'Anagrama de reviscolar els seus clàssics quaderns (ara rebatejats com a «Nous Quaderns Anagrama») ens ofereix una finestra a una classe d'assaig ben actual, estimulat per la percepció de crisi social derivada de la pandèmia, tot i que l'arrel del projecte és anterior. En aquesta col·lecció trobem obres traduïdes al català al costat d'altres d'originals, encara que sempre amb una pauta de bilingüisme asimètric: tot el que apareix en català es publica també en castellà, però no a l'inrevés. L'aposta d'Anagrama, com en la col·lecció original dels inicis de l'editorial de Jorge Herralde, implica la publicació d'obres breus, amb un format de butxaca que dona als llibres un aspecte de volums petits i lleugers, propis del rerefons urgent, fins i tot pamfletari, que caracteritza les propostes. En la mateixa línia, Més Llibres ofereix una línia de «no-ficció» que combina l'obra original i l'obra traduïda. Entre les propostes originals destaca un assaig sobre temes lingüístics de Gerard López Fageda i, per damunt de tot, una reflexió sobre l'educació en temps de canvi climàtic, signada per Joan Buades. La contrapartida, com sabem per experiències anteriors, és que sovint aquesta premsa comunicativa va en detriment del caràcter reposat propi d'unes altres formes d'assaig. Així i tot, l'agitació intel·lectual que representen aquestes col·leccions és una de les novetats més interessants del panorama de l'assaig en català dels últims anys, en paral·lel al projecte

1. Sobre aquestes qüestions, resulta molt interessant la conversa entre Enric Sòria, Mercè Picornell i Izaskun Arretxe, moderada per Mireia Sopena i publicada en el número 6 de la revista *Compàs d'Amalgama* (tardor de 2022).

d'Arcàdia, també bilingüe i amb obres originals i traduïdes. Val a dir que l'assaig curt i urgent connecta amb una altra classe d'assaig de factura breu i senzilla, l'assaig per a joves. No entraré ara en polèmiques sobre el caràcter literari de les publicacions juvenils, però no vull deixar de subratllar aquesta línia, al meu parer més rica i influent del que hom pot imaginar (amb una gran aportació des del País Valencià, amb propostes clàssiques de Tàndem, Bromera, Edicions del Bullent i, en els últims anys, Sembra).

Una altra manera d'aproximar-nos a les percepcions reals del circuit literari sobre l'assaig, als models disponibles i la influència de la seua funció social és fer una ullada a les llistes de llibres més venuts que, setmanalment, comparteix el Gremi d'Editors de Catalunya a partir de les dades de Libired (una eina d'anàlisi de les vendes promoguda per CEGAL per a monitoritzar, a partir d'una mostra prou representativa, l'evolució immediata de les vendes a Espanya). Així, si ens fixem en els llibres més venuts a Catalunya entre el 10 i el 16 d'octubre de 2022 (la informació més recent disponible a l'hora d'enllestir aquest treball),² ens adonarem, en primer lloc, que diferencien entre llengües (català i castellà) i entre tres categories (ficció, no-ficció i infantil / juvenil).

Sense entrar en una anàlisi profunda, veurem que en la secció de no-ficció predominen les propostes d'Ara Llibres (amb 3 títols de 10). En la tercera posició de la setmana, i amb més de 32 setmanes de presència en el mercat, *Cuina! O barbàrie*, de Maria Nicolau, seria un exemple d'assaig divulgatiu sobre les diferents dimensions de la gastronomia, en una línia que barreja l'erudició, les curiositats científiques i les anècdotes narratives, amb un to desenfadat que s'allunya de l'assaig clàssic. Amb 16 setmanes de presència, en la posició que fa 8, apareix *El llibre del Paraulògic*, un producte derivat de l'èxit d'aquest joc virtual, que òbviament no té cabuda en la nostra definició d'assaig. Finalment, amb només 4 setmanes d'antiguitat, tanca la llista dels més venuts una proposta més acadèmica de Sebastià Serrano (una de les figures clau de la divulgació lingüística de les últimes dècades), sobre

2. www.gremieditors.cat/wp-content/uploads/2022/10/4122-CAT-LibriData.pdf [consulta: 20 octubre 2022].

la lectura i els seus beneficis en la salut, titulada, no debades, *El regal de la lectura*.

Si Ara Llibres és una editorial mitjana, de caràcter independent i en clar creixement, amb una alta especialització en la no-ficció (entesa en un sentit ample que transcendeix de bon tros l'assaig), crida l'atenció que la segona editorial millor representada siga Quaderns Crema, amb una traducció de Nuccio Ordine en quarta posició (*Els homes no són illes*) i una obra original de Francesc Parcerisas (*La tardor em sobta*).

L'òrbita del grup Planeta està representada amb dos títols, els quals ocupen, respectivament, la primera i la vuitena posició de la llista. *Energia sobirana* és un assaig divulgatiu de l'economista i polític Ramon Tremosa, publicat per Pòrtic, una editorial especialitzada en assaig que va subsumir-se en el Grup 62. *Com fer que et passin coses bones*, de Marian Rojas Estapé, és una traducció del castellà publicada en Columna, en un estil que, al meu entendre, no es pot assimilar a l'assaig com l'hem descrit, sinó que entraria en una categoria extraliterària —encara que mai extraeditorial—, com és l'autoajuda.

En La Campana, ara integrada en el conglomerat de Penguin (un grup que ha adquirit una extraordinària centralitat en el panorama editorial actual), trobem *Tres desitjos abans de morir*, del periodista Espartac Peran. Si bé podríem considerar que es tracta d'un assaig més aviat deliberatiu, caldria valorar en profunditat si s'ajusta de veres a la definició que hem proporcionat.

Finalment, trobem dos títols d'editorials independents, com ara Galàxia Gutenberg, amb *Males companyies*, de Marina Garcés, i *Els nois de Hidden Valley Road*, de Robert Kolker, una traducció de l'editorial Periscopi, la qual està obrint nous camins en les fronteres de l'assaig amb el periodisme i formes afins. Mentre que la segona és una editorial centrada exclusivament en català, l'exemple de Galàxia Gutenberg demostra, una vegada més, el caràcter bilingüe (amb predomini del castellà, en molts dels casos) que caracteritza els segells especialitzats en assaig.

Abans de concloure aquesta succinta ullada als llibres més venuts de la setmana triada —una ullada no tan sols succinta, sinó parcial i poc representativa, però sí simptomàtica—, voldríem destacar l'apari-

ció en la secció de ficció de dos títols d'Annie Ernaux, publicats per Angle. Es tracta d'*Els anys* i *L'esdeveniment*. L'entrada d'aquestes obres només s'entén per l'efecte del Nobel que l'autora francesa va rebre poques setmanes abans. Al marge de l'impuls immediat que rep l'obra de qualsevol persona que obté un guardó d'aquestes característiques, és interessant detindre'ns un moment en el model literari que representa l'obra d'Annie Ernaux: en quina mesura és, en efecte, *narrativa* o, per dir-ho en termes de llistes comercials, *ficció*? Si hi aplicàrem les cinc coordenades adés exposades, podríem arribar fàcilment a la conclusió que, en el fons, es tracta d'una proposta assagística, entre altres coses perquè exerceix una inequívoca funció social: des del pacte autobiogràfic i amb no pocs recursos argumentatius, ens proporciona una reflexió contundent sobre diferents experiències vitals que connecten, de manera immediata, amb temes fonamentals del debat social actual, com ara la idea de consentiment.

La presència d'Annie Ernaux o de Marina Garcés en les llistes de llibres més venuts ens convida a pensar en quina mesura són models de futur per al desenvolupament de l'assaig, ni que siga des de les fronteres amb la narrativa testimonial o la filosofia. El cas de l'autora bielorrussa Svetlana Aleksíevitx també ens situa davant d'una pregunta semblant. Raig Verd va optar per situar la seua obra en una col·lecció d'assaig, «Ciclogènesi», i el jurat del premi Médicis d'assaig la va premiar en 2013 per *Temps de segona mà*. Més enllà d'aquestes decisions d'unes entitats concretes, podem afirmar que l'obra d'Aleksíevitx és assaig? O més aviat hauríem de parlar de crònica? No és ara el moment de respondre a aquests dubtes, però sí de recordar que es podrien aplicar en bona mesura a part de l'obra de Montserrat Roig, la qual ens va oferir un model relativament concomitant, evocat en la conversa de *Compàs d'Amalgama* que hem citat anteriorment.

Per concloure aquesta reflexió, voldria afegir els exemples d'Irene Vallejo i Mary Beard, ambdues traduïdes al català amb relatiu èxit, després de la seua entrada fulgurant en l'ecosistema comunicatiu d'abast europeu. En gran mesura, la fortuna editorial d'aquestes autores es basa en la força del seu *ethos*, no tan sols com a divulgadores, sinó com a persones que parlen en nom propi i assumeixen el risc corresponent per mitjà de diferents fòrums i altaveus. En les circum-

tàncies actuals, totes dues han esdevingut figures d'una certa repercussió global, en particular Mary Beard, gràcies als reeixits documentals històrics que ha conduït i la seua actitud desinhibida i crítica en xarxes socials. Això les situa en una posició de privilegi pel que fa a l'exercici de la funció social que vehiculen els seus textos, perquè disposen d'una audiència àmplia, sòlida i creixent, que es retroalimenta entre llengües i formats d'expressió (llibres, columnes d'opinió, xarxes socials, documentals, etc.).

CONCLUSIONS

En termes globals, l'assaig escrit i publicat originalment en llengua catalana no disposa d'unes plataformes equiparables a les que acabem de descriure, però l'assaig traduït al català sí que se'n pot beneficiar. Si posem per damunt de qualsevol altra característica la noció de funció social, ens trobem davant d'una circumstància paradoxal: en català disposem d'obres que satisfan, probablement, la necessitat d'orientació intel·lectual que el públic demana, encara que no s'hagen escrit originalment en català ni en clau catalana. Cal preguntar-se en quina mesura el món editorial català tindrà els estímuls, la fortuna i la gosadia per a poder oferir llibres originals en català que puguem parlar de tu a tu a aquestes propostes, entre altres raons perquè els marcs de referència i de difusió són més febles i difusos. Com ja hem comentat més amunt, el jo perplex i irònic de Michel de Montaigne, amb la seua immensa vocació universal, continua bategant en l'obra de tall clàssic de molts dels autors i autores que hem esmentat. Al mateix temps, el país (i la llengua) com a tema, columna vertebral d'una part de l'assaig original en català, continua proporcionant reflexions de tota mena, tot i que la crisi del Procés podria esmoreir l'impacte recent d'aquesta línia. Però sabem que si s'aspira a exercir una autèntica orientació intel·lectual, a estimular el debat i a obrir línies de pensament, si de veres es vol ser un aliat del vell projecte il·lustrat i democràtic, l'assaig en llengua catalana ha de transcendir aquests dos models i els temes clàssics que s'hi associen. Seria pretensió afirmar que els models d'altres literatures que hem esmentat ens donen la clau: tan sols ens sug-

gereixen camins possibles. L'assaig català demana una ampliació del seu camp, que no passarà tant per l'augment de la divulgació científica —tot i el dèficit indiscutible que trobem en aquest àmbit—, sinó més aviat des de l'exigència d'abordar, amb relativa urgència i caràcter general, els temes fonamentals del temps que arriba, marcat per una profunda crisi identitària, una implacable solsidea econòmica, una devaluació constant de les humanitats i una amenaçadora embranzida dels populismes. El jo que es descompon, es recorda i es configura en l'obra d'Annie Ernaux, per exemple, pot interpellar-nos més que el jo seré i altament intel·lectual de determinats dietaris. El joc de veus i testimonis, articulats per a oferir un punt de vista singular, com proposa Svetlana Aleksiévitx —i que ja havia practicat Montserrat Roig, com hem recordat— potser dona millor compte de les grans transformacions i misèries del món en què vivim. La filosofia que es posa al peu del carrer, com la practica Marina Garcés, o la invitació a la pausa i la resistència íntima de Josep Maria Esquirol poden ser molt més suggeridores que determinats assaigs divulgatius més lleugers sobre temes d'actualitat. El batec clàssic d'Irene Vallejo, que recorda alguns elements de l'obra de Stefan Zweig o de Marguerite Yourcenar, ens pot oferir una línia d'assaig deliberatiu amb tocs divulgatius que, amb la premissa laxa d'un tema (com ara la invenció del llibre en l'antiguitat clàssica en *L'infinít dins d'un jonc*), aborda un gran ventall d'aspectes del jo perplex que sempre ens acompanya.

Sé que tot açò, expressat d'aquesta manera, s'esmuny cap al terreny de la pura especulació, però ho havíem anunciat al principi: després de l'anàlisi, la teoria ha de buscar camins alternatius, que només es poden explorar des d'aquesta actitud especulativa. Si no fora així, ens abocaríem a una tediosa repetició dels mateixos conceptes, les mateixes nòmines de títols i autors i, fins i tot, les mateixes manies personals. Per això, com més va, més clar tinc que l'assaig s'ha de definir, per damunt de tot, per l'evidència de la funció social que exerceix, fruit de la voluntat de l'autor, de l'encaix precís entre actualitat i universalitat, de la tasca editorial i de la recepció dels lectors. Una funció social que només s'entén en un marc de reflexió íntima i col·lectiva, de voluntat de conèixer-se a un mateix i a altri, de confrontació pacífica de les idees, netes i despullades. La funció social de l'assaig, en última

instància, passa per situar-nos davant de la innegable complexitat del món i la seua naturalesa conflictiva, perquè enfronta de manera crítica el jo i el nosaltres. I de fer-ho amb els seus mitjans propis, diferenciats de la narrativa, la poesia i el teatre, de la ciència i de la filosofia, perquè aquests gèneres i disciplines disposen d'altres models per a exercir funcions socials ara semblants, ara diferents. Prendre consciència d'aquesta oportunitat i poder desenvolupar-la en català i en clau catalana, amb vocació universal, constitueix, al meu entendre, un dels reptes més urgents i apassionants de la literatura actual.

BIBLIOGRAFIA

- BENSE (2006 [1947]): Max Bense, «L'assaig i la seva prosa», *L'Espill*, núm. 22, ps. 118-128.
- CULLER (1997): Jonathan D. Culler, *Literary Theory. A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- ESTEVE (2010): Anna Esteve, *El dietarisme català entre dos segles (1970-2000)*, Alacant / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GENETTE (2004): Gérard Genette, *Fiction et diction. Précédé de «Introduction à l'architexte»*, edició revisada i augmentada, París: Seuil.
- LEJEUNE (1996): Philippe Lejeune, *Le pacte autobiographique*, edició revisada i augmentada, París: Seuil.
- LÓPEZ-PAMPLÓ (2017): Gonçal López-Pampló, *D'Ors a Fuster. Per una història de l'assaig en la literatura contemporània*, València: Publicacions de la Universitat de València.